

Sammendrag: Per Kristian Aschim: *Herskende religion i den kristelige stat. Den statsteoretiske diskursen om religion og stat med henblikk på norsk religionspolitikk i 1840-årene*

Avhandlingens overordnede mål er å finne fram til statsteoretiske ideer som kan bidra til å forklare den norske religionspolitikken i 1840-årene til 1851, en religionspolitikk som kombinerte en viss religionsfrihet med å opprettholde en statsreligion med marginalt rom for kirkelig autonomi.

Tidligere forskning har vært opptatt av å fortolke norsk religionspolitikk på 1800-tallet dels ut fra samtidens kirkerettsteorier, dels ut fra religionsfrihetsprinsippet. Kontinuiteten når det gjelder statsreligionen har blitt oppfattet som en konserverende videreføring av enevoldstidens konfesjonelle stat. I denne avhandlingen undersøkes den statsteoretiske tenkningen om religion og stat fra ca. 1770 og dens betydning for religionspolitikken i Norge fram til ca. 1850. De viktigste kildene er norsk og dansk juridisk og statsteoretisk litteratur, deriblant litteratur som fortolker Grunnlovens bestemmelser om religionen. Den statsrettslige og statsfilosofiske diskursen om religion og stat er tidligere ikke systematisk undersøkt i norsk (og dansk-norsk) sammenheng for den perioden avhandlingen dekker.

Spørsmålet om religion og stat behandles i flere fagdisipliner. Avhandlingen har sitt faglige utgangspunkt i kirkehistorie, men berører også rettshistorie, politisk historie og idéhistorie, historisk statsvitenskap, statsforfatningsrett og kirkerett.

Grunnlovsarbeidet i 1814 utgjør en viktig forutsetning for endringene i 1840-årenes religionspolitikk. Grunnloven fastslo at den evangelisk-lutherske religion forble statens offentlige religion. Den vedtatte religionsfrihetsparagrafen ble moderert, og siden strøket i sluttredigeringen. Hovedvekten i avhandlingen ligger på religionspolitikken i 1840-årene som belyses i samfunnsmessig og kirkelig kontekst (kapittel 2). Med dissenterloven av 1845 og opphevelsen av jødeforbudet i 1851 ble det innført større religionsfrihet. Opphevelsen av konventikkelplakaten i 1842 medførte i visse henseender større frihet for lekfolket i statskirken. På den annen side ble det reist krav fra geistligheten om reformer i statskirkens ordning. Dette oppnådde i liten grad politisk støtte.

Rekonstruksjonen og analysen av den statsteoretiske diskursen om religion og stat forfølger fire temakretser, men gjennomføres etter et hovedsakelig kronologisk opplegg (kapittel 3).

Temakrets 1 har utgangspunkt i senopplysningens distinksjon mellom "subjektiv" religion og "udvortes" gudsyndyrkelse. Denne subjektiverende forståelsen av religionen bidro til å problematisere religionstvang og rydde rom for større religionsfrihet.

Temakrets 2 har utgangspunkt i statsforståelsen og religionens betydning for staten. Religionen ble tillagt stor betydning for statens formål og for samfunnsmorale og respekten for statens rettsordning. Dette fikk betydning for spørsmålet om religionsenhet eller religiøs pluralisme i staten.

Temakrets 3 dreide seg om hvor langt statens myndighet rekker overfor religionen. Dette omfatter både spørsmålet om hvor langt statens styre av religion og kirke kunne anses som legitimt, og om hvilke muligheter det var for kirkelig autonomi og særskilte kirkelige styringsorganer.

Temakrets 4 dreier seg om grunnforholdet mellom stat og religion i den moderne staten, med teokrati på den ene side og sekularisme på den annen side som teoretiske ytterpunkter, og med en eller annen form for underordning av religionen under statsmakten, ofte kalt "subordinasjonsprinsippet", som den moderne løsningen.

Kapittelet innledes med analyse av utvalgte verk fra naturrettslig, politivitenskapelig og statsrettslig litteratur i det dansk-norske riket i perioden 1770–1814. I Norge var diskursen fra 1814 til 1845 hovedsakelig en diskurs om utformingen og tolkningen av Grunnlovens religionsbestemmelser, og om forholdet mellom religionsenhet og religionsfrihet. Forståelsen av Grunnlovens begrep "Statens offentlige Religion" sto sentralt, men også begrepet "herskende religion" var viktig i litteraturen. Begge begrepene ble brukt for å beskrive en relasjon mellom staten og religionen hvor én religion var dominerende og gitt en særskilt status av staten. Det var alminnelig konsensus omkring 1845 om at "Statens offentlige Religion" ikke var til hinder for en viss religionsfrihet i staten. Samtidig så de fleste bidragsyterne i diskursen religiøs enhet i staten som et gode, og religion som en viktig del av statens fundament. Det "herskende" elementet i statsreligionen kom særlig til uttrykk i at statens embeter var forbeholdt dem som tilhørte "Statens offentlige Religion". Få av deltakerne i diskursen har en gjennomført tenkning ut fra religionsfrihetsprinsippet.

Individets religionsfrihet og friheten til fri religionsutøvelse for kristne dissenter og jøder ble sikret, men med begrensninger og som unntak innenfor en "kristelig" stat med en "herskende" religion.

Begrepet "den christelige Stat", som særlig ble brukt på 1840-tallet, karakteriserer staten ved hjelp av dens religionstilknytning, men kunne også brukes om en normativ verdiforpliktelse for staten. I spørsmålet om fraskiltes vielse brukte geistligheten denne normative verdiforpliktelsen i sin kritikk av statens rettspraksis på området. I den "herskende" religion i "den christelige Stat" kunne det i teorien være rom for selvstendige kirkelige styringsorganer så lenge det øverste ansvaret for kirkestyret var forent med det øverste ansvaret for statsstyret hos Kongen, men gitt statens kristelighet var dette ingen nødvendighet.

Analysen av den statsteoretiske tenkningen viser at innføring av en viss religionsfrihet var nødvendig for å opprettholde statsreligionens legitimitet på moderne premisser. Religionsenhet ble fortsatt regnet som et gode for staten. Statsreligionen ble fortsatt ansett som grunnleggende for stat og samfunn, som en "herskende" religion i "den christelige Stat".